

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І. СОКОЛЯНСЬКОГО

Наукові дослідження соціального виховання минулих років проводилися на монодисциплінарній основі, що збіднювало діагностичні та прогностичні функції досліджень, не відкривало доступу до глибинних процесів соціуму у взаємозв'язку із соціальним вихованням і розвитком особистості. Сьогодні соціальне виховання як сфера наукового знання та соціальної практики, розглядаючи людину в органічній єдності індивідуально-психологічного й соціального, як відкрити постійно змінювану систему, ніби олюджує, педагогізує середовище.

Сучасне розуміння державотворчих процесів в Україні неможливе без глибокого вивчення історичного досвіду попередніх поколінь в цілому та об'єктивного висвітлення діяльності конкретних історичних осіб, які своєю наполегливою працею торували шлях до створення Української незалежної держави. Дослідження творчої спадщини вітчизняних педагогів, наукова розробка їхніх ідей і поглядів допоможуть відродити в Україні національну педагогічну думку, забезпечити єдність і спадкоємність поколінь, що в свою чергу додасть сили процесу формування нової, національно свідомої генерації. «Саме персоналія, – зазначає акад. О. В. Сухомлинська, – яку ми повертаємо з небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбаченість і вразливість. На наших очах педагог, освітній діяч оживає, персоніфікується, стає нашим сучасним» [12, с. 46].

Драматизм нашої минувшини виразно і болісно позначився на долі не одного славетного сина України, відкинувши знання про їхню подвижницьку діяльність на периферію історичної пам'яті. Серед тих, хто своєю самовідданістю працею, знаннями збагачував українську науку й культуру, слід відзначити і професора Івана Панасовича Соколянського – людину з надзвичайним талантом новатора, відомого педагога-експериментатора [8, с. 145].

Особистість Івана Соколянського, його різнопланова діяльність привертала увагу біографів, учених у різні періоди розвитку вітчизняної педагогічної науки та медицини. Дослідники української історії педагогіки, а саме О. В. Сухомлинська розглядала постать Івана Соколянського як представника української педології кінця XIX – початку XX ст. [13, с. 296–301]; Н. М. Коляда – педагога, педолога, фахівця з проблем спеціальної педагогіки, організатора освіти і науки в Росії та Україні, відомого теоретика вітчизняного дитячого руху 20-х років XX ст., людину різнобічних знань і високоосвіченого спеціаліста світового значення

[4, с. 93]; Т. А. Басилова – реформатора корекційної педагогіки, вченого-дефектолога [2, с. 49]; С. П. Екало висвітлювала ідеї Івана Соколянського як новатора у громадському житті, науковій педагогічній діяльності [3, с. 148–150]; німецький дослідник Гьотц Хілліг аналізував ідеї Івана Соколянського у порівнянні з ідеями А. Макаренка [14, с. 3–5]; Н. Г. Савельєва розкривала концептуальні основи педагогічної діяльності І. П. Соколянського, його внесок в світову теорію і практику виховання і навчання сліпоглухих дітей [9, с. 10].

Водночас історіографічний огляд засвідчує, що соціальне виховання в спадщині Івана Соколянського ще недостатньо вивчене. Зокрема не дістали належної уваги його педагогічні погляди, ідеї, що їх зберігають архівні документи, спеціальні наукові праці, потребує подальшого вивчення його діяльності в освітніх закладах Харкова, Запоріжжя та ін.

Мета статті – дослідження соціально-історичних умов формування спрямованості педагогічної діяльності видатного педагога, дефектолога, фахівця з проблем спеціальної педагогіки, організатора освіти й науки у буремні 20-ті рр. ХХ ст.

Письменник, друг професора І. П. Соколяського, Ю. К. Смолич у своїх спогадах дуже чітко та образно охарактеризував видатного вітчизняного педагога: «Іван Панасович Соколянський – знаменитий учений, рятівник десятків і сотень сліпих, німих і глухих, геніальний новатор, що вмів навчити сліпого розрізняти кольори, глухого – дізнатися гаму, німого – передавати свої думки іншим» [11, с. 223].

Професора Івана Панасовича Соколяського по праву можна вважати основоположником вітчизняної тифлосурдопедагогіки. Саме І. П. Соколянським було вперше викладено концепцію навчання сліпоглухонімих як систему наукового знання. У своїх нечисленних, але яскравих роботах, а більше в листах і усних висловлюваннях, які, завдяки афористичності й парадоксальності, справляли велике враження на його співрозмовників, І. П. Соколяський висловив безліч корисних ідей, які стосуються особливостей навчання та розвитку сліпоглухонімих [6, с. 71].

Він народився 23 березня 1889 р. в станиці Динська Краснодарського краю в родині українського козака «нижче середнього» достатку [6, с. 111] та ще в ранньому дитинстві він познайомився та здружився із глухонімими дітьми. Глуха дівчинка-підліток була його нянькою, і завдяки цій дівчинці він навчився спілкуватися з іншими глухими дітьми, які проживали в станиці, глухонімі діти стали його товаришами, із ними він спілкувався вільно з допомогою коротких але виразних жестів [1, с. 71–72].

Закінчивши школу, І. П. Соколянський продовжив навчання в Кубанській вчительській семінарії. Відомо, що ще юнаком Іван Панасович зацікавився роботою молодіжної групи, яка під керівництвом більшовиків активно брала участь у революційних подіях 1905 р. на Кубані. У 16 років він був заарештований, потрапив до списків неблагонадійних і був висла-

ний у Вологодську область. Через півроку Іван Соколянський звільнився із заслання і виїхав до Петербурга з наміром навчатись далі [7, с. 3–5].

Одночасно І. П. Соколянський став слухати лекції П. Ф. Лесгафта, який першим відкрив перед ним «науку про людину» [13, с. 3–7]. Саме його І. П. Соколянський вважав своїм учителем. На лекціях Іван Панасович вперше дізнався про існування спеціальних шкіл для глухонімих та про успіхи навчання сліпоглухих в Америці. Це настільки зацікавило І. П. Соколянського, що він вирішив присвятити свою діяльність навчанню глухонімих. У 1908 р. юнак вступає до Психоневрологічного інституту в м. Санкт-Петербург на педагогічне відділення природно-історичного факультету. Спеціальну кафедру, яка займалася проблемами педагогіки глухонімих, очолював професор І. В. Богданов-Березовський. Тифлопедагогіку викладали А. П. Крогіус і П. Д. Педлер. Курс «Загальна психологія» читав Н. Е. Введенський – учень І. М. Сеченова. У цьому інституті викладав видатний психіатр і психофізіолог В. М. Бехтерев, послідовник І. П. Павлова, К. П. Кржишковський читав курс з фізіології [1, с. 71–75].

Навчаючись в Психоневрологічному інституті, І. П. Соколянський окремо відвідував курси експериментальної психології у професора О. Ф. Лазурского, відвідував приватний семінар професора О. П. Нечаєва, а також займався на спеціальних Маріїнських педагогічних курсах (з навчання й виховання глухонімих). Закінчення курсів давало право відкриття навчально-виховного закладу для глухонімих в Російській імперії і право керівництва ним. І. П. Соколянський дуже захопився практичними заняттями і став відвідувати уроки Імператорського училища глухонімих. При Психоневрологічному інституті існувала своя клініка («Притулок братства в ім'я Цариці Небесної»), де перебували діти з різними проблемами. Під керівництвом Є. К. Грачової студент І. П. Соколянський керував деякими групами хворих дітей, в цій клініці він вперше побачив сліпоглухонімих. І. П. Соколянський регулярно відвідував засідання громадської організації «Батьківський гурток», саме там він і почув доповідь А. В. Володимирського «Без світла, без звуків, без мови», присвячений сучасним закордонним досягненням в галузі навчання сліпоглухих дітей. Ця доповідь справила великий вплив на майбутню наукову діяльність І. П. Соколянського, зародивши в ньому думку про правильне наукове тлумачення природи сліпоглухонімості і шляхах пошуку наукових основ виховання і навчання дітей, які мали такі вади розвитку. Доповідь, за спогадами І. П. Соколянського, стала найважливішою подією в його житті, зміцнила в ньому впевненість у необхідності створення наукової бази для виховання і навчання сліпоглухих дітей [1, с. 72–74].

Заняття І. П. Соколянського в Психоневрологічному інституті тривали упродовж 1908–1913-х рр., але вже з серпня 1910 р. він почав викладати в училищі глухонімих в Олександрівську (м. Запоріжжя).

У 1915 р. І. П. Соколянський, незважаючи на повну глухоту на праве вухо (про що згадується в його автобіографії), був призваний на військову службу. Він брав участь у військовій охороні декількох експедицій до Туреччини, Персії і Афганістану. Там йому стало в нагоді знання мови жестів: серед місцевих жителів він знаходив глухих людей, які служили йому найкращими перекладачами.

Після Жовтневої революції І. П. Соколянський з величезною енергією бореться за нову радянську школу. У ті роки на Україні не було ні одного педагогічного журналу чи газети, де б голосно не лунав його голос. З кінця 1919 р. І. П. Соколянський працював в центральному апараті освіти України, а з травня цього ж року – завідувачем Уманського управління народною освітою і керував також школою глухонімих. З вересня 1920 р. по лютий 1921 р. був завідувачем Київським управлінням вищих навчальних закладів. У жовтні 1921 р. він перейшов в Наркомос УСРР, перебував у місті Харкові, тоді столиці республіки, на посаді головного інспектора установ для дефективних дітей Центрального комітету (а пізніше Главку) соціального виховання. Після реорганізації цієї секції в червні 1923 р. І. П. Соколянський став завідувачем новим «відділом дефективного дитинства» [13, с. 3–147].

У Харкові, як і раніше в Києві, де в 1920–1921 рр. І. П. Соколянський поєднував посади викладача педології в Інституті народної освіти та співробітника Науково-педагогічного інституту, поряд з адміністративною він займався науково-дослідною та педагогічною діяльністю. З 1923 р. на кафедрі соціального виховання Харківського ІНО він читав курс дефектології, а у вересні 1924 р. став деканом факультету соціального виховання [13, с. 3–147].

І. П. Соколянського по праву можна вважати засновником системи освіти дефективних дітей на Україні. З його ініціативи були створені лікарсько-педагогічні кабінети, які об'єднали всю науково-практичну роботу з дефектології [10, с. 107–113].

У 1930 р. в Харкові ним був організований Науково-дослідний інститут дефектології, де І. П. Соколянський стає першим директором. У 30-ті рр. І. П. Соколянський, як і багато представників української інтелігенції, був репресований [13, с. 17].

У середині жовтня 1933 р. його прізвище названо в опублікованій постанові ЦККП (б) «Про роботу Українського науково-дослідного інституту педагогіки та Всеукраїнського товариства «Педагог-марксист»», де керівництво УНДІП і його дослідники звинувачувалися в націоналізмі, в «засміченні» інституту «Контрреволюційними буржуазно-націоналістичними петлюрівськими елементами» [1, с. 72–73]. У грудні 1933 р. І. П. Соколянський був заарештований харківськими чекістами та засуджений до 10 років тюремного ув'язнення. Завдяки заступництву М. Горького, який тоді листувався з ним і з Ольгою Скороходовою

(радянський педагог, вчений-дефектолог, автор ряду наукових та літературних праць, які створені нею при повній відсутності зору і слуху), в березні 1934 р. він був з-під арешту звільнений, але в жовтні 1937 р. знову заарештований. Про це та про подальшу долю І. П. Соколянського вперше повідомляє кандидат психологічних наук Т.А. Басілова в біографічному нарисі до 100-ліття з дня його народження [1, с. 71–75].

Незважаючи на виключення з партії і всі звинувачення, І. П. Соколянському після звільнення із в'язниці вдалося вступити на роботу в Український інститут експериментальної медицини, де він завідував відділом експериментальної психофізіології і школою-клінікою для сліпоглухонімих дітей. Одночасно він був професором Харківського медичного інституту по кафедрі дефективного дитинства на факультеті охорони материнства і дитинства.

Вдруге І. П. Соколянський був заарештований 12 жовтня 1937 р. «за звинуваченням у приналежності до антирадянської націоналістично-терористичної організації» [1, с. 12]. Іван Панасович, звільнившись у травні 1939 р., (як пише Т. Д. Басілова, у зв'язку з переглядом слідчих справ після зняття Н. І. Єжова з поста наркома НКВС СРСР в грудні 1938 р.), та був змушений покинути Харків і переїхати до Москви [1, с. 72–73].

Під час війни І. П. Соколянський разом зі своїми учнями був евакуйований до Пензенської області, а потім переїхав до Новосибірська. З 1944 р. він є науковим співробітником вищезазначеного Науково-практичного інституту в Москві, який в той час як інститут дефектології був включений у нову систему Академії педагогічних наук РРФСР. Темою його дослідження залишалася, як і в 30-ті рр. в м. Харків, педагогіка сліпоглухонімих. Професору І. П. Соколянському за педагогічну роботу зі сліпоглухонімих в 1947 р. президією Академії педагогічних наук РРФСР було присуджено премію ім. К. Д. Ушинського. У 1949 р. за сукупності наукових праць без захисту дисертації йому було присуджено ступінь кандидата педагогічних наук. В 1957 р. відбулася важлива для І. П. Соколянського подія: прийшла довгоочікувана реабілітація, з нього було знято всі звинувачення і відновлено членство у партії та через три роки його не стало.

У 1923 р. в м. Харків при школі сліпих з ініціативи І. П. Соколянського була відкрита школа-клініка для індивідуального навчання сліпоглухонімих. Саме тут він приступив до науково-дослідної роботи в найбільш складній галузі дефектології-тифлосурдопедагогіці.

У 1923 р. там виховувалося 5 дітей. У 1925 р. в клініку була переведена для навчання (зі школи сліпих м. Одеси) сліпоглуха Ольга Скороходова, майбутня письменниця та старший науковий співробітник Інституту дефектології, в долі якої І. П. Соколянський зіграв вирішальну роль. Школа-клініка сліпоглухих в м. Харкові існувала до 1938 р. На думку дослідників Т. А. Басілової і В. М. Чулкової, її існування можна умовно

розділити на два періоди: між арештами І. П. Соколянського – з 1923 по 1933 рр.; та з 1934 по 1938 р. [7, с. 3–25].

У 1938 р. клініка сліпоглухонімих дітей була закрита за постановою Наркомосу України, відповідно до якого ці діти фактично були об'єднані в одну категорію з нездібними, глибоко розумововідсталими дітьми. Приміщення клініки було відібрано, дітей планувалося перевести в інвалідні будинки. Чотирьох дітей з клініки І. П. Соколянському вдалося перевести у 1940 р. в ленінградську групу сліпоглухонімих, троє з них згодом загинули під час блокади. Із сліпоглухих, що навчалися в Харкові, в живих залишилися тільки Ольга Скороходова, яка пережила в харківській школі сліпих період окупації, і Марія Сокіл, до війни виїхала з Харкова до родичів у село. Харківська школа-клініка була практично знищена, рукописи І. П. Соколянського пропали, майже всі матеріали і прилади, що знаходилися в клініці, були втрачені [2, с. 49].

Сьогодні чітко зрозуміло, що в 20-х рр. ХХ ст. ми мали, без перебільшення, найперспективнішу педагогіку в світі. Але 30-ті рр. знаменували собою закінчення однієї педагогічної епохи і наступ іншої.

У 1947 році виходить з друку під редакцією І. П. Соколянського книга О. І. Скороходової «Як я сприймаю навколишній світ». Оцінюючи книгу, видатний вітчизняний психолог А. Н. Леонтьєв писав, що «головний інтерес духовного олюднення сліпоглухонімих полягає в тому, що ставиться величезної важливості питання про природу свідомості» [5, с. 251].

У громадському житті діяльність Івана Соколянського виявлялась у прогресивній позиції щодо української національної школи, яка мала бути цариною знань, вільною від політики. У науковій діяльності він був одним з перших українських вчених, чію увагу привернули люди з комплексними дефектами, а у педагогічній практиці – рятівником і ланкою, яка пов'язувала дитину з навколишнім світом.

Таким чином проведений аналіз дозволяє стверджувати, що Іван Соколянський в 20–30-ті рр. ХХ ст. зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної соціальної педагогіки як науки, пов'язав теорію практикою та створив власну соціально-педагогічну систему виховання й навчання сліпоглухих дітей.

Перспективним в означення напрямів є дослідження спадщини І. П. Соколянського що до організаційних засад навчання й виховання дітей з комплексними вадами, аналіз форм і методів роботи з особами означеної категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басилова Т. А. Иван Афанасьевич Соколянский: К 100-летию со дня рождения / Т. А. Басилова // Дефектология. – 1989. – № 2. – С. 71–75.
2. Басилова Т. А. «Ивана Афанасьевич Соколянский» : библиографический указатель / А. Т. Басилова, В. Н. Чулкова. – М., изд АПН

- СССР, 1989. – 49 с.
3. Екало С. П. Новаторство Івана Соколянського і його освітня діяльність у місті Умані Черкаської області / С. П. Екало // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Ж., 2007. – С. 148–150.
 4. Коляда Наталія. Анаутов Василь Олександрович (1881–1938) – організатор дитячого руху в Україні / Наталія Коляда // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2008. – Випуск 26. – 212 с.
 5. Леонтьев А. Н. Об опыте обучения слепоглухонемых: Из рецензии на кн. О. И. Скороходовой «Как я воспринимаю окружающий мир» / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М., 1980. – С. 251–284.
 6. Марко Василь. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941 рр.) / В. І. Марко, Г. Хілліг. – К. : Наук. світ, 2003. – 320 с.
 7. Мещеряков А. И. Об авторе этой книги и системе обучения слепоглухонемых / А. И. Мещеряков // Скороходова О. И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир. – М., 1927. – С. 3–25.
 8. Рябченко О. Терниста дорога великого життя: (харківський період Івана Соколянського) / О. Рябченко // Реабілітовані історією. Харківська область. – К., Х., Оригінал, 2008. – Кн. 1, ч. 2. – С. 145–152.
 9. Савельева Н. Г. Становление и развитие педагогической системы И. А. Соколянского : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. Г. Савельева. – Владимир, 2006. – 10 с.
 10. Сироткин С. А. История выдающегося эксперимента: мифы и реальность / С. А. Сироткин, Э. К. Шакенова // Психологический журнал. – 1988. – Т. 9. – С. 107–116.
 11. Смолич Ю. К. Рассказ о непокое: Страницы воспоминаний об укр. лит. жизни минувших лет / Ю. К. Смолич. – М. : Известия, 1971. – 558 с.
 12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.Н.П., 2003. – 68 с.
 13. Українська педагогіка в персоналіях : у 2-х книгах. Кн. 2-га. ХХ століття / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 550 с.
 14. Хиллиг Г. Прометей Макаренка и «главбоги» педаломпа: Соколянський, Залушний, Попов / Г. Хиллиг. – Марбург, 1997. – С. 3–143.
-